

KAZAK HALK HEKİMLİĞİNDE ANİMİSTİK İNANCA DAYALI BENZERİ BENZER İLE SAĞALTMA PRATIĞI*

Practices to Heal a Disease with Something Similar to It Based on Animistic Beliefs in Kazakh Traditional Medicine

Dr. Karlygash ASHIRKHANOVA**
Okt. Aizhan AITIM***

ÖZ

Bu çalışmada, Kazakistan'ın Batı ve Güney bölgelerinde alan araştırmasıyla gerçekleştirilen büyüsel-dinsel nitelikteki tedavi yöntemlerinin genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Kazak halk hekimliğinde geçmişten günümüze dek gelen animistik inanca dayalı benzeri benzeri sağaltma pratiği uygulamaları örneklerle açıklanmıştır. İlkel toplum insanların, sağlığını koruması ya da yakalandığı hastalık türlerinden kurtulması için icat ettikleri her tür tedavi pratiği, günümüzde dinen ya da bilimsel olarak onaylanmasa bile, halk hekimliğinin modern tıbbın ortaya çıkışında atılan ilk(el) temeller olduğu bir gerçektir. Bu doğrultuda insanlığın yaradılışından günümüze sayısız tedavi yöntemi icat edilmiş ve geliştirilmiştir. Bu tedavi yöntemlerinin kimileri, günümüz şartları ve inanç sistemleri gereği din ve büyü alanına giren uygulamalar, günümüzde mantıksız veya çağ dışı algılanıyor olsa bile o dönemin şartları ve inanç sistemleri gereği "soruna çözüm" niteliğinde değer görmüş ve etkili olmuştur. Halk hekimliği de geçmişten günümüze dek insanlığın çaresiz olduğu zamanlarda sıklıkla doğüstü güçlere başvurmuştur. Bu tedavi pratiklerinin birçoğu günümüz teknoloji çağında bile işlevselliği ve canlılığını halen korumakta ve uygulanmaktadır. Bu tür pratiklerin hasta üzerinde herhangi bir etki yaratması, tedaviyi uygulayan kimsenin yalnızca ne denli mahir ve bilgili biri olduğuna değil, tedavi olan kimsenin bilinçaltı inanç sistemine de bağlıdır. Geleneksel halk hekimliği alanında kültürden kültüre, nesilden nesle farklılıklar mevcut olsa bile, tedavilerin büyü ve din temelinde olduğunu vurgulamak gerekir. Bu çalışmada, Kazak halk kültürünün köklü bir parçası olan halk sağaltmacılığının dinsel-büyüsel tedaviler kategorisi altında ele alınan animistik inanca dayalı benzeri benzeri ile sağaltma pratiği değerlendirilmiştir. Kaynağı ilkel toplumlara dayanan benzeri benzeri ile sağaltma pratiği, benzeri benzeri arasında sıkı bir bağlantı olacağı inancından ortaya çıkmış olan bir sağaltma pratiğidir. Bir hastalığı hastalığın adını taşıyan başka bir maddeyle ya da hastalık adının içeriğini anımsatan, yansıtıcı bir prosedürle iyileştirdiğine, şifa bulunduğu inandırılmıştır. Anadolu'nun da bazı bölgelerinde rastlanan ve modern tıpta yeterince rağbet görmeyen "homeopati" (similia similibus currente) denilen tedavi yönteminin temel kabul edilen benzeri benzeri ile sağaltma pratiğinin daha iyi idrak edilmesi için; söz konusu pratiğin ortaya çıkışı, uygulanış nedeni, tatbiki esasından birlikte uygulanan diğer sağaltma pratik türleriyle ilişkisi ve tanımlarına da yer verilmiştir. Bu çalışmada tarihin derinliklerinden günümüze kadar halk arasında uygulanmakta olan halk hekimliğinde irrasyonel veya büyüsel-dinsel niteliği taşıyan yöntemler ve tedavi uygulamaları söz konusudur. Alan araştırması çalışmasında tarafımızca çekilmiş olan fotoğraflar, sağaltma pratiklerini belirginleştirmesi amacıyla çalışmaya eklenmiştir. Halk arasında uygulanan benzeri benzeri tedavi yönteminin yazılı kaynaklarda çeşitli örnekleri dahil alan araştırmasından örnekleri de söz edilmiştir. Makale, konuyla ilgili kavramların açıklamasından yola çıkarak; konuyla ilgili bazı tedavi yöntemlerine değinerek din ve büyü alanına giren benzeri benzeri ile iyileştirme pratiklerinin genel bir analizi yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Halk kültürü, halk hekimliği, dinsel-büyüsel tedaviler, animistik inanç, benzeri benzeri ile sağaltma.

ABSTRACT

In this study, a general evaluation of magical-religious treatment methods performed in the Western and Southern regions of Kazakhstan through field research has been made. Similar healing practices based on animistic belief from past to present in Kazakh folk medicine are explained with examples. Even though every kind of treatment practice invented by primitive people to protect their health or get rid of the diseases they caught is not approved religiously or scientifically, it is a fact that folk medicine was the first (primitive)

* Geliş tarihi: 28 Temmuz 2020 - Kabul tarihi: 12 Şubat 2021

Ashirkhanova, Karlygash; Aitim, Aizhan. "Kazak Halk Hekimliğinde Animistik İnanca Dayalı Benzeri Benzeri ile Sağaltma Pratiği" *Milli Folklor* 129 (Bahar 2021): 162-175

** Kh.Dosmukhamedov Atyrau University, Polylingual Education Faculty, Department of Foreign Languages, ashirkhanovak@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6628-5702.

*** Ahmet Yesevi Üniversitesi, Hazırlık Fakültesi, Kazak ve Rus Dilleri Bölümü, aizhan.aitim@ayu.edu.kz, ORCID ID: 0000-0001-8333-9269.

foundations laid in the emergence of modern medicine. In this direction, countless treatment methods have been invented and developed since the creation of mankind. Some of these treatment methods were valued as a "solution to the problem" due to the conditions and belief systems of that period, even if the practices that fall into the field of religion and magic due to today's conditions and belief systems are perceived as illogical or outdated today. Folk medicine has also frequently resorted to supernatural powers from past to present, when human beings are desperate. Many of these treatment practices still maintain their functionality and vitality even in today's technology age. The effect of such practices on the patient depends not only on how skilled and knowledgeable the person administering the treatment is, but also on the subconscious belief system of the person being treated. In the field of traditional folk medicine, it should be emphasized that even if there are differences from culture to culture and from generation to generation, treatment is based on magic and religion. In this study, the practice of healing a disease or disorder with something similar to it, which is considered as irrational by some researchers- based on the animistic belief, which is considered under the category of religious-magical treatments, of folk healing, which is a deep-rooted part of Kazakh folk culture, was evaluated. The practice of healing with similar, based on primitive societies, is a healing practice that emerged from the belief that there would be a tight connection between two similar things. It was believed that a disease was cured by another substance bearing the name of the disease or by a procedure that reflects the content of the disease name. In order to better understand the healing practice with similar methods which are accepted as the basis of the treatment method called "homeopathy" (similia similibus currente), which is also found in some regions of Anatolia and is not popular enough in modern medicine; the emergence of the practice in question, the reason for its application, its relationship with other types of healing practices applied together during its application and its definitions are also included. These issues have been added to the study in order to contribute to the clarification of the healing practices of the photographs taken by us in the field research study. In written sources, examples of similar treatment methods applied in public are also mentioned, including various examples from field research. In this study, irrational or magical-religious methods and treatment practices in folk medicine, which have been applied among the people from the depths of history to the present, are discussed. The article is based on the explanation of the concepts related to the subject; by referring to some treatment methods on the subject, a general analysis of similar healing practices in the field of religion and magic is made.

Key Words

Folk culture, folk medicine, religious-magical treatments, animistic belief, healing a disease with something similar to it.

Giriş

Kazakistan ve yakın coğrafya sınırları içinde uygulanmış ve bazıları halen uygulanmakta olan geleneksel Kazak halk tedavi uygulamaları, çoğunlukla, Türk halklarının başta Gök tanrıcılık olmak üzere Şamanizm, Animizm, Totemizm, Natürizm, Fetişizm ata kültü, tabiat kültürleri –su kültü, ateş kültü, ağaç kültü, toprak kültü– gibi eski dönem dinsel-büyüsel inanışları ekseninde kalıplaşan ve eski Kazak halk yaşam tarzına dayanan geleneksel yöntem, uygulama ve tedavilerin günümüze aktarılmış biçimidir.

Bu, semiyotik ve semantik açıdan, özellikle mistik, spiritüel ve büyüsel nitelikli olan tedavi uygulamaları senkretik özellikler taşımaktadır. Yaratılışından beri inanma ve tapınma gereksinimi duyan insan, karşılaştığı sorunlara çözüm üretemeyip yardıma muhtaç olduğunda doğaüstü güçlerle ilişki kurmaya çalışmış ve onlardan yardım ummuştur. İlk varoluşundan günümüze kadar insan için kendi ve sevdiklerinin sağlığını korumak doğuştan gelen içgüdüdür. İnsanların hastalığa karşı çaresizliğinden günlük yaşam deneyimine dayalı ortaya çıkan halk hekimliğinde bilimin eksikliğinden din, sihir, tılsım, büyü gibi gizemli mistik işlemler çaresizlik sebebiyle tedavi uygulamalarının içinde yer almıştır. Halk hekimliği insanlığa hizmet etmiş olsa bile bilimsel tip değildir (Orazakov, 1989: 6).

Din ve büyü içerikli tedavi uygulamalarının geleneksel halk sağaltmacılığı bünyesindeki konumu ilk bakışta anlaşılmasa da bu alanda yapılan çalışmalarda varılan sonuçlar doğaüstü güçlerle olan ilişkinin derinliğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda

geleneksel halk tedavi uygulamalarının temelini *din, tılsım ve büyü* üzerine kurulduğu da söylenebilir (Kaskabasov, 2011: 274).

Diğer kültürel miraslar gibi sağaltma pratikleri de ortaya konulduğu dönemlerde olduğu gibi ya da zamanla kabul edilen/ettirilen yeni inanç sistemleri gereği az çok şekil veya işlev değiştirerek bugün de çeşitli siyasî, dinî, coğrafik, ekonomik, kültürel ve en çok da gelişmiş bilimsel tıbbî etki ve baskılara zaman zaman maruz kalsa bile yaşamaya devam etmektedir. Nesilden nesle aktarılarak günümüze kadar korunagelen sayısız tedavi yöntemlerinden biri olan *benzeri benzer ile sağaltma pratikleri* makalemizin ana konusudur.

Eski dönemlerde insanları yakalandığı hastalıklardan arındırmak için yaygın şekilde uygulanan dinsel-büyüsel kökenli *benzeri benzer* ile sağaltma pratiğinin, günümüzde popülerliğini yitirmiş olsa bile bazı hastalıklara karşı halen çare olduğu görülmektedir. Mistiğe dayalı olan bu sağaltma pratiğinin ip ucunu bize mitsel ergilti otuyla ilgili hikayeye veriyor. “*Bu mitsel ergilti otunun bir özelliği vardır. Yaz dönümü ona sahip olan insan bir altın damarı keşfeder ya da yeryüzü hazinelerini mavimsi bir alevle görür. O insan çok zengin olur*”. Yani benzer benzeri çeker ilkesine göre tanımlanmaktadır (James G. Frazer, 1992:330).

Halk hekimliği uygulamalarının sakıncalı ve sakıncasız olanları vardır. Örneğin; hafif bir kırgınlıkta nane-limon kaynatılarak içilmesinin bir sakıncası görülmezken, köpek tarafından ısırılan birine kuduz olmaması için o köpekten kıl kesilerek ısırılan yere sarılması sakıncalıdır. Benzer şekilde sıtma tedavisinde sütleğen (*Euphorbia rigida*) bitkisinin kullanılması da yanlıştır. Halk hekimliğinde sağaltmalar, benzer benzeri yaratır düşüncesi ve temas büyü (contagious magic) prensibine uygun olarak yapılmaktadır. Örneğin sarılık geçiren birine sarı giysiler giydirilmesi, altın takılması gibi uygulamalar benzer benzeri yaratır düşüncesinin gereğidir. Kekeme kişiye okunup üflenmesi, muska yazılması da büyüsel bir uygulamadır. Türkiye’de kullanılan sağaltmaların büyük çoğunluğu temas büyü prensibine uygundur. Halk hekimliğinde tedavi edenlerle tedaviye başvuranlar arasında karşılıklı bir çıkar ilişkisi vardır ve kimi uygulamalar çaresizlik nedeniyle yapılmaktadır. Halk hekimliğine başvuranlarda iyileşeceklerine ilişkin yüksek bir inanış, moral ve güç vardır. Halk hekimliğinde neden-sonuç ilişkisi aranmaz. Mantıksal ve bilimsel bağ yerine inançlar ve yaşantıya bağlı bilgi ve uygulamalar rol oynamaktadır (Polat, 2017: 30).

Söz konusu benzeri benzer ile sağaltma pratiği, bilimsel açıdan ayrı bir çalışma konusu olarak ilgi görememekle beraber yalnızca “*Kazak Halk Hekimliğinde Tedavi Yöntemleri*”, “*Bakşı Ayinleri*” ve “*Dine Dayalı Tedavi Yöntemleri*” gibi konu başlıkları altında birkaç cümleyle anlatılmaktadır. Kaynağı bakımından ilkel toplumlara dayanan söz konusu tedavi yönteminin, çok eski olmasına rağmen tarihin derinliklerine gömülmeden, bugünlere kadar yaşatılması, ancak yaşatan halkın bilinçaltı inanç sistemiyle alakalıdır. Bir halkın sağlık ve hastalık üzerine ortaya koymuş olduğu düşünce ve görüşleri o halkın inanç sistemini yansıtır. Bundan dolayıdır ki bir halkın geçmişten günümüze gözü gibi koruya geldiği geleneksel sağaltma pratiklerinin kaynağına, ancak o halkın yaşam kültürünü incelemekle ulaşılabacaktır.

Yöntem

Kazakistan’ın Batı ve Güneyinde 2019 yılının bahar ve yaz aylarında yapılan alan araştırması esnasında “*benzeri benzer*” ile tedavi uygulayan 4 halk hekimi ocağına gidildi. Kızılorda şehrinde yaşayan Bavişan Nurjanov, Batı Kazakistan’ın Atyrau şehrinde yaşayan Rauan Azimov ve Güney Kazakistan’ın Türkistan etrafındaki Maydantal köyünün yerlisi Nurgül Bekkali ve Arıs şehrinin yerlisi Janıl Apanın ocaklarında yapı-

lan sağaltma uygulamaları, derlenmiştir. Derlemeler, doğal ortamda gerçekleştirilerek, fotoğraf makinesi ve video gibi teknik araçlar kullanılıp, konuşmalar ve görüntüler en doğal şekilde kayıt altına alınmıştır. Literatür taraması yapılarak, konu ile ilgili süreli ve süresiz yayınlardan da yararlanılmıştır. Ayrıca bazı halk hekimleri ve kaynak kişilerin kendi sosyal medya hesaplarında paylaştığı sağaltma yöntem örnekleri de incelenmiştir. Araştırma yönteminin sınırlılıkları “benzeri-benzer” tedavi yönteminin nasıl ve hangi süreçlerde oluştuğu konusu önemli sayılarak yöntemsel çalışmaların gidişatının bu doğrultuda gerçekleştirilmesi gerekliliği esas alınmıştır.

Konuyla ilgili bazı tedavi yöntemleri:

Kazak halkının çeşitli hastalıklara karşı geliştirdikleri uygulamalar da eski ve yeni inanç sistemlerinin, hayat tarzlarının, dünya görüşlerinin etkisi büyüktür.

Bu bağlamda Kazak halkının, halk hekimliği ile ilgili uygulamalarında başlıca iki husus söz konusudur:

1. İrrasyonel tedavi yöntemleri;
2. Rasyonel tedavi yöntemleri.

İrrasyonel tedavi yöntemleri, Şamanlık döneminden kalma, İslam’a ve Kazak halkının çok eski hayat tarzlarına dayalı tedavi yöntemleridir. Rasyonel tedavi yöntemleri ise uzun zaman deneme-gözleme-yanılma sonucu ortaya konulan uygulamalı yöntem türlerinden ibarettir (Ashirkhanova, 2019: 80).

İrrasyonel tedavi yöntemlerinden birkaçı, folklor literatüründe büyü ve tılsım dayalı tedavi yöntemleri olarak adlandırılır. Onlar: *Üşkirüw, uşıqtaw, köşirüw, adastıruw, alastaw, arbaw, oquw, qaqtıruw, ırımdaw* (koruyucu totem ya da fetişist özelliği bulunan nesnelere yardımıyla tedavi yöntemi), *baylaw, darımdaw, qıyuw, aptaw* vb tedavi yöntemleridir.

Makalenin ana konusu olan *benzeri benzer* tedavi yöntemleri kombine şekilde uygulanır ancak bazı yöntemlerin adı ana fikri veren büyüsel, gizemli ve mistik tedavi anlamında kullanılan baskın unsurla ilişkili olarak değişmektedir. Büyüsel işlemlerin bazı türlerinin özellikle belirli hastalıkların tedavisinde etkili olduğu kabul edilebilir. Örneğin, kamçıyla *vurma*; Doğum sancısı uzun süren bir kadının kolay doğum yapması için köyün erkekleri toplanır, dışarıda silahla ateş ederler; evdekiler ise kadının etrafını kamçıyla vururlar. Arada kadına da yavaş yavaş kamçıyla dokunurlar (Orazakov, 1989:43). Hastalığı ileri derecede olması durumunda kuvvetli bir sapa sahip “kamçı”yla vururlarmış (Çobanoğlu, 2018: 12).

Buradaki mantık kadının üzerindeki kötü ruhlar insanı, uçup gitsin, göçsün kadının doğumuna kolaylık versin diye emciler kamçıyla vururlarmış. Bu tedavi yönteminde kamçı tedavi aleti olsa bile tedavinin özünün vurmakla alakalı olduğu kabul edilir. Alan araştırması sırasında Türkistan Eyaleti Arıs şehrinde yaşayan şifacı Janıl Apanın hastaları kamçıyla vurup, (galoş) ayakkabıyla da alazladığını rastladık. Hastayı galoş veya ayakkabı tabanı ile alazlamanın nihai anlamı hastalık yere düşsün ayağın altında bastırılıp yok olsun inancını taşır. Halen bu yöntem halk arasında uygulanmaktadır. Burada ayakkabı kullanılma nedeni gayet açıktır.

Janıl Apa kamçıyla kovma, alazlama tedavisi: Arıs, 2019.

Kuş yuvasıyla tedavi: Uzun yıllar önce kısır kadınları Qurqultay denilen kuşun yuvası ile tedavi etmekteydiler. Tavada, üzerlik otu tütsü gibi yakılır ve kısır kişi bahsettiğimiz kuş yuvasıyla alazlanır, kuş yuvasından çıkan duman, üreme organını tütsüleyecek şekilde durdurulur KK5. Burada, kuş yuvasının kadının rahmine benzemesinden dolayı yuva tütsüsünün tedavi edeceği inancı vardır. Alan araştırması sırasında birçok kadında bu tedavinin olumlu sonuçlandığını gözlemledik.

Kızılorda şehrinde yaşayan halk hekimi Bavırjan Nurjanov
Kuş yuvasıyla tedavi sırasında, 2019.

Arıs Şehrinde Yaşayan Janıl Apa Kuş Yuvasıyla Tedavinin
Önemini Anlatmaktadır, 2019.

Su ile *uşıqtaw* (su püskürterek sağaltma); yemek zehirlemesinden dolayı insanlar rahatsızlandığında önce soğuk su sonra ılık su püskürtülür. Bazen yel-uçuk uygulanır. Bir tabağa yağ ve su dökülür ve üzerine mavi kumaş yakılarak tüttürülür. Tabak insanın yüzüne yaklaştırarak üzerine su üflenir. O zaman farklı ses ve koku ortaya çıkar. Bu hareketler aniden yapıldığında hastanın vücudunda titreme olur ve hastalık geçer diye inanılır (Kaskabasov, 2012:221). Hastalığın tedavisi su değil orada yapılan hareket diyebiliriz.

Yer uçuk yöntemi genelde insanın aniden rahatsızlanıp yere düşüp bayıldığında veya çok korktuğunda uygulanır. Bayılıp düşen insanın¹ ürperip kaldığında onun gövdesine *ap-ap* diye dokunur ve yere vurarak “Ben kaldıra almadım sen kaldır” diye üç kere söylenir. Bu yöntemden sonra uçup giden (zare) o his geri insana geleceğine inanırlarmış (Kaskabasov, 2012: 221).

Bunun gibi psikoterapi usullü tedavi yöntemleri günümüzde de işlevsel değerini kaybetmedi.

Almatı Şehrinin Yerlisi Amantai Baksı Su Uçuk Tedavisi Sırasında:
Şımkent, 2019.

Hasta tedavisinde *benzeri benzer* ile sağaltma pratiği, bazen yalın halde kullanılırken bazen de diğer tedavi yöntemleriyle birlikte uygulandığı görülmektedir. Bazı hastalık türlerinin tedavisinde söz konusu sağaltma pratiği ile birlikte uygulanan diğer tedavi yöntemlerinin en başta gelenlerine, konunun daha iyi anlaşılması açısından makalemizde yer verilmiştir.

Arbaw (Büyüleme): Büyü ve tılsım dayalı olup, başta yılan ve zararlı haşerelerin ısırgı olmak üzere “kurtlu” diş ağrısı, sıtma ve şarbon gibi hastalıklara maruz kalan hastaları, psikolojik olarak etkileyen büyü şiiirlerin icra edildiği sağaltma yöntemidir. Arbaw usulü, daha çok bakışı ayinlerinde görülür. Arbaw şiiir metinleri, hastalığa neden olan varlıkların türüne göre değişmektedir. Arbaw yöntemine, genellikle Süleyman (a.s.) ve oğlu Davut (a.s.) peygamberlerin ruhlarını yardıma çağırarak başlanır. Arbaw şiiiri, sadece sağaltma amaçlı değil, aynı anda doğa olaylarına ilişkin olarak da icra edilir. Örneğin, kurak dönemlerde kara bulutlar çağırılarak yağmur yağdırılır (Abilkasimov, 1993: 87). Hastalığı aldatıp, korkutarak geçirileceği inancıyla hasta insanın giysileri dışarıda bırakılır ve o giysiyi alana hastalığın geçtiği düşünülür veya hastayı aniden suya atarlar ya da mezar başında geceler. (Şulembayev,1978:14). Bahsettiğimiz yöntemlerin halk arasında şifacılar tarafından kullanıldığı görülmektedir.

Köşirüw (Göçürme): İnsan ve hayvan hastalıklarını başka bir canlı ya da cansız varlığa transfer etme yöntemidir. Büyüsel bir yöntem olup genellikle bakşılar tarafından uygulanan tedavi usulüdür (Aldaşev ve Alimhanov, 1992:23).

“Göçürme”, Kazaklarda en önde gelen tedavi yöntemlerinden biri olarak da görülür. Göçürme daha ataların evrakının seçilen ve “evrak sahibi” olduğu düşünülen bireyin ilk hastalık ve sıkıntılarla karşılaşmasından itibaren çeşitli ritüel ve pratiklerle yapılan bir uygulamadır (Çobanoğlu, 2018: 8).

Sihir gücü ile “köşirüw” yani göç ettirme tedavi yöntemi; emciler sıtma hastalığını tedavi etmek için hastaya evcil hayvanın kemik iliğini kucaklatıp, nehrin soğuk suyuna girmesini sağlardı. Üç kere giren hasta üçüncüsünde elindeki kemik iliğini suya bırakıp eve doğru koşardı. Bu hareketi yapan insanlar, hastalıklarının o kemikle beraber suya göçtüğüne inanırlardı. Bu hastalığı tedavi etmenin benzer bir türü de insan şeklinde yapılan kuklaya hastanın kıyafetleri giydirilmesidir. Bu yöntemle hastanın iyileşeceğine inanılır. Bazı bölgelerde sıtmaya yakalanan hastaların elmayı veya armudu samanla örtmesi de tedavi yöntemi olarak uygulanır. Böylece hastalığın ikinci bir varlığa geçtiğine inanmaktaydılar. Diş ağrısında ekmeği parçalayıp köpeğe verdiği zaman da diş ağrısının köpeğe geçtiğine inanırlardı (Şulembayev,1978: 13).

Uşıqtaw, Dem saluw (Üfürme, Okuma): Yiyecek-içecek ya da kokudan iğrenen, sert esen rüzgar veya fırtınadan korkan ya da düşen bir insanın ağrıyan yerinin acısını dindirmek, sıkıntısını gidermek için uygulanan bir tedavi şeklidir (Köse, 2002: 39). Bunun için ise gün batmak üzereyken “Jer uşıq! (Yere batsın!) denilerek hastanın başı yere üç defa değdirilir; daha sonra da hasta evine getirilir ve üstü kalınca örtülür ve terlemesi sağlanır. Düşen bir insanın acısını dindirmek için de hastanın ağrıyan yerine “Ket, päle, ket!” (Git, bela git!) veya “Uşıq-uşıq!” (Uçsun gitsin!) denilerek üflenir (Ashirkhanova, 2019:85).

Qaqtıruw (Hayvan akciğeriyle tedavi yöntemi): Eskiden ateşi uzun süredir inmeyerek hastayı gün geçtikçe güçten kuvvetten düşüren, hastanın aklını yitirmesine yol açan ve tedavisi oldukça zor olan sinir hastalığına *qağındı* denilmiştir. (Qağındı, Anadolu halk hekimliğinde *erişik* hastalığı olarak bilinir.) Halkın inancına göre, bu hastalık cin çarpmasından ileri gelmektedir. İşte bu tür hastaları sağaltmak için *qaqtıruw yöntemi* uygulanmıştır. Hasta temiz bir yere yatırılır ve etrafı kamıştan çitlerle çevrilir. Sonra bir keçi ya da koyun kesilir ve “Şifa olsun!” denilerek hayvanın akciğeriyle yedi defa kamış çitlere vurulur. Bazen akciğerle hastanın doğrudan akciğer hizasına vurulur. Sonrasında ise hastaya sıcak çorba içirilir ve hastanın terlemesi sağlanır. Eğer hayvanın akciğerinin rengi morarırsa, hastalığın da hastanın akciğerinden uzaklaşacağına inanılmıştır (Saduakas, 2014: 60).

“Benzeri benzer” ile tedavi uygulaması: Modern tıpta homeopati olarak bilinen *benzeri benzer ile sağaltma pratiğinin* kökü çok eski dönemlere dayanmaktadır. Sihirle tedavi eden şifacılar benzeri benzer tekniği ile tedaviyi yaygın kullanmışlardır. Mesela hastayı hastalığa benzeyen malzemelerle tedavi etmenin en kısa yolu sayılır. Geçmişte Rus şifacıları kanı kırmızı pancarla durdurmaya çalışmışlar. Sarılık hastasını turna balığına baktırmışlar (balığın alt tarafı sarı renkli olduğu için). Sarılık hastalığını tedavi etmenin başka bir yolu da akvaryumdaki balığa bakmaktır, böylelikle hastalığın balığa geçeceğine inanırlardı. Böbrek hastalığının tedavisinde ise böbreğe benzeyen yaprakları toplayıp ilaç yapıp içmişlerdir (Şulembayev,1978:15).

Hastalıkları benzerlik mistiğiyle tedavi etmişlerdir. Örneğin kalp hastalığı yürekten yapılan, beyini beyinden yapılan karışımla tedavi edilmiştir. Göz hastalığında kartalın gözünü suda eritip o suyla tedavi etmesi kartal gibi gözleri güzel görsün demesi olsa

gerek. Halk arasındaki batıl inanca göre çocukların arasındaki raşitizm hastalığını kurdun ödü ve itin kulak artını kesip akan kanla tedavi etmişlerdir. Başka bir yöntem ise hasta çocuğun karnına çiğ eti koyar ve köpeğe yedirirler. Buradan hastalığın ismi itle alakalı olduğu için tedaviye köpeğin dahil edildiğini görmekteyiz (Şulembayev,1978:18).

Bu yöntemler temelde bir şey başka bir şeye benzerse, ikisinin arasında sıkı bir bağlantı olacağı inancından ortaya çıkmıştır. Örneğin; sıtma hastalarının tedavisinde turna balığı kullanılmıştır. Tutulan turna balığı hastanın başının üzerinde canlı canlı tutulur ve bıçakla kesilir. Kesilen balığın *can çırpışması* ile hastanın soğuktan üşürmesine *tir tir titremesi* birbirine benzetilmiş ve balığın can çırpışması kesilince hastanın titremesi de kesilerek iyileşeceğine inanılmıştır (Aldaşev ve Alimhanov, 1992:88). Bindiği gibi sıtma hastalığının en başta gelen belirtisi vücudun *titremesidir*.

“Halkbilimcilerin; bakışların ne tür hastalıkları sağalttuklarını bilmelerine gerek var mı?” sorusuna araştırmacı Abdulla, “Elbette, gerek var!” demekte ve “Çünkü bakış ayinlerinin esas amacı cin, peri, martu, albastı kaynaklı hastalıkları sağaltmaktır.” şeklinde nedenini de açıklamaktadır (Bahlul, 1990: 13). Peki, onlar ne tür hastalıklardır?

Bakışlar, genellikle sinir ve ruh hastalarını, akli dengesi bozuk olanları, felç geçirilenleri, brusseloz hastalarını ve şiddetli doğum sancısı geçiren kadınları tedavi etmişlerdir. Kazak halkının şamanizm dini anlayışına göre bu tür hastalıklar cin, kötü ruh ve şeytanların etkisinden kaynaklanmaktadır. “Jindi” (deli), “jin soqqan” (cin çarpmış), “periniñ salqını tiygen” (perinin hışmına uğramış olan), “albastı basqan” (alkarısı basmış olan) şeklindeki adlandırılmalar da bu anlayış etkisinden üretilmiştir. “Qoyanşiq” (Sara, epilepsi) hastalığı da bunlara dahil edilir.

Kazaklar, bayılma (epilepsi) hastalığına yakalananlara “qoyanşiq” derler. (Belirtilmeli ki “qoyanşiq” adı tavşan hayvanı ile ilgilidir; “tavşancık” demektir). Bu şekilde adlandırılmasının sebebi eski inançlara bağlı olup bir takım kabile ve toplulukların eski inanç sistemine göre tavşan çok tehlikeli hayvanlardan sayılmıştır. Tavşanın tehlikeliliği gücünde değil, cin ve şeytanlarla ilişkisindedir. Bu anlayışın, konu ile ilgili ortaya konulan araştırma çalışmalarında, tavşanın çok hızlı hareketlerinin gözle görülemeyen cin ve şeytanların hareketlerini çağrıştırmaktan ortaya çıkmış olabileceği ileri sürülmektedir. Tavşan ve cin-şeytanlar arasındaki ilişki Kazak bakışlarının “qoyanşiq”, yani epilepsi hastasını tedavi ritüellerinde de görülmektedir. Aşağıdaki tedavi ritüelinde, yukarıda belirtildiği gibi “ilk bakışta anlaşılmayan” bu “ilişki” türü yer almaktadır.

Qoyanşiq (epilepsi) tedavisi: Bakşı, avlanmış olan canlı tavşanı getirip hastaya verir ve kucağında sıkıca tutmasını tembih eder. Bundan sonra hastanın önüne iki değnek dikilir ve değneklere kırmızı yeşilli kumaşlar sarılarak kukla bebek yapılır. Sonrasında ise atın kafatası getirilir ve bezden yular, dizgin yapılarak kafatasına geçirilir. Bundan sonra bakşı, kendisinin önüne hançer ya da bıçak saplar ve kopuz çalarak yardımcı ruhlarını çağırma koyulur. Her seferinde hastanın yüzüne ve kulağına üçer defa üfledikten sonra hastanın sırtına eliyle birkaç defa vurur ve hastanın avucuna kendi avucuyla üç kez vurur. Yere saplanmış olan hançeri çeker ve hastanın önce yüzüne, sonra karnına saplanmışçasına hareketlerle hançeri sallar. Bakşı ritüeli aynı şekilde sabaha kadar sürer. Bakşı, şafak sökmeye başladığında kukla bebek ile atın kafatasını eline alır ve tavşanı kucağından ayırmamış halde hastayı da yanına alarak köyün bir kilometre kadar uzağındaki yolların keşiştiği yere götürür. Hastayı kafatasının üstüne oturtur ve kukla bebeği, hastanın etrafından üç kez döndürür, kukla bebeği hastaya verir. Sonra hastanın sırtına eliyle yavaşça vurarak üç defa “Göç, göç, göç” der. Bunu takiben hasta, “Tüf, felaket git!” diyerek tavşanı salıverir ve ayağa kalkıp üstünü başını

silker silkmez arkasına bakmadan köyüne doğru koşar. Bakışı da hastanın arkasından yavaş adımlarla acele etmeden köye doğru yürür. Kukla bebek ve kafatası ritüelin yapıldığı yerde kalır (Vasilyev, 1996: 29).

Bu örneğe, dikkatle bakıldığında, “qoyanşiq” sözcüğünün büyüsel anlam içerdiği görülebilmektedir. Büyüsel anlam, tavşanı elden bırakma ve tavşana benzeyen kötü ruhu vücuttan uzaklaştırma eylemleriyle ilişkilidir. Diğer ifadeyle hastalığı tavşana göçürme, yani transfer etme pratiği uygulanıldığı anlaşılmaktadır. Bakışlar, göçürme pratiğini gerçekleştirmede farklı hayvan ve madde türlerinden yararlanırlar ancak onları rastgele değil, ritüeldeki yerlerine göre onlara büyüsel özellikler katarak kullanırlar. Epilepsi hastalığının tedavisinde diğer hayvan türü değil de tavşanın tercih edilmesinin sebebi de her hastalığın kendi iyesi (hamisi) olduğu inanışından kaynaklanmaktadır. Demek eski dönemlerde epilepsi hastalığının iyесinin tavşan şeklindeki bir kötü ruh olduğu söylenebilir.

Qoyanşiq (epilepsi) hastasını sağaltmanın başka bir yolu şu şekildedir: Bir tavşan kesildikten sonra Kur’an’dan bir ayet okunur ve tavşanın kafası iyice kaynatılır. Kafa haşlanınca süzülür ve çorbasıyla hastanın bedeni yıkanır. Yıkandıktan sonra haşlanan kelle ve beyin hastaya yedirilir (Ashirkhanova, 2019: 155).

Kronik akciğer hastalığı tedavisi: Hastanın cinsiyetine göre, sürüden *gök* (Kazakçada gri tüylü koyunlara *gök* (mavi) renk kullanılır) renkli koç ya da koyun seçilir. Hayvan kesilir ve akciğeri nefes borusuyla birlikte sökülür ve *k(g)ökjötel* (boğmaca) hastasının üstündeki giysiler çıkartılır. Sonra hayvanın *akciğeri*yle hastanın *akciğer* bölgesine yavaş yavaş birkaç kez vurulur. Bundan sonra hayvanın akciğeri kızgın bir demir üzerinde tutulur. Koyunun akciğeri kızardığında yükselen buhar, hastanın yüzüne doğru üflenir. Üflenirken “Hastaya şifa olsun! Em olsun!” denilir (Vasilyev, 1996: 150).

Kronik akciğer hastalığı tedavisinde benzeri benzer ile sağaltma pratiğinin yanı sıra *üşkirüw*, *qaqtıruw* ve *köşirüw* yöntemlerinin de uygulandığı görülmektedir. Ayrıca *gök* renkli koyun seçilmesinin önem ve nedeni ise söz konusu hastalık için Kazakçada *kökjötel* de denilmesindedir. *Kökjötel* (boğmaca) iki ayrı sözcükten oluşan birleşik bir sözcüktür ki şiddetli öksürük demektir: *Kök* (*gök*, *mavi*, *boz*) + *jötel* (öksürük).

Yılan ısırığı tedavisi: Yılanın soktuğu kimse kementi ısırır ve üç kere: “Şifa olsun!” der. Sağaltma pratiğinin bu şekilde uygulanmasında kementin yılanı benzetilmesi ön plana çıkmakta ve kementin ısırılması ise yılanın ısırılmasını çağrıştırır ki “Yılan beni ısırdıysa ben de onu ısırırım” anlamına gelmektedir. Yani yılan zehrinin, benzeri benzer ile sağaltma yöntemiyle çıkarıldığına inanılır (Toktabay vd, 2005: 159).

Yılan ısırığını tedavi etmenin diğer yolu da şöyledir: Sokan yılan yakalanır ve urgan ya da kalınca bir ip ile kazığa bağlanır ve yanına da bir koyun yatırılır. Eğer koyunun dişlerini gıcırdatmasına tahammül edemeyen yılan ölürse, yılanın soktuğu kimsenin vücudundaki zehir de etkisini kaybedeceğine inanılır (Kalşabayeva, 2017: 100). Bu uygulamada da *benzeri benzer* ile sağaltma pratiği uygulanmıştır.

İttiyme (nazar) tedavisi: Nazar, gizem dolu olan çok eski bir inançtır. İnsan vücudunun gizemleri üzerine araştırma yapan bilim insanları hâlen nazarın sırrını, hastalık ve sağlıkla ilgili eski Kazak inançlarındaki yerini çözmekte çaresiz kalmaktadırlar. Nazar; Arapça kökenli olup bakış anlamına gelse de Türkçede bu anlamına ek olarak kimi insanların bakışlarındaki zararlı güç ve bu nitelikleriyle, bir kişiye, hayvana veya nesneye bakmakla, canlı üzerinde hastalık, sakatlık, ölüm, nesne üzerinde düşme, kırılma, bozulma gibi olumsuz bir etkinin meydana gelmesi anlamını kazanmıştır (Boratav, 2013: 119).

Nazar dediğimiz Kazak halkının geleneksel inanç sisteminde bebeğe, güzel kıza, iyi insana, iyi koşan ata, sütü çok veren ineğe vs. isteyerek veya istemeyerek nazar dolu bakıldığından ortaya çıkan hastalıktır. Nazar değmesinin belirtileri: hastanın iştahı kesilir, halsizlik sonucunda bazen insan ölür. Hayvanlarda ise iyi koşan at koşmaz olur, çok süt veren ineğin de sütü kesilir (Kaskabasov, 2012: 321).

Nazar değdirmek için kendinden daha güçsüz birine bakmak, o kişiyi düşünmek, övmek ya da kişiye dokunmak yeterlidir (Idoyaga Molina, 2016: 20). Böyle dinsel-büyüsel hastalık olarak tanımlanmaktaydı. Günümüzde nazar inancının tedavi prosedürü *benzeri benzere* de atfedilir.

Kazaklarda, nazara gelip hasta yatan çocuklara “ittiyime oldu” denir. “İt tiyüw” nazar değmek, “ittiyime olmak” ise nazardan dolayı hasta yatmak demektir. İttiyime olan çocuğu sağıltmak için kızıl renkli köpeğin kulağı kesilip, kanı çocuğun alnına, avucunun içine ve tabanına sürülür. Kız çocuk hastalanırsa, erkek köpeğin; erkek çocuk hastalanırsa, dişi köpeğin kanı uygulanmalıdır. Ya da kızıl renkli köpeğin yattığı yere hasta çocuk yatırılır ve üç kez döndürülür. Diğer bir yöntem ise; kızıl renkli bir köpek öldüğünde kafası kesilip alınır ve kurutulur. Çocuklar ittiyme olduğunda köpeğin kuru kafası su dolu bir leğene konulur ve hasta çocuğu bu suyla yıkarlar (Omarbekov, 2015: 51-52).

Görüldüğü gibi yukarıdaki tedavi örneğinde benzeri benzer ile sağıltma pratiği uygulanmaktadır. Hastalığın adı (ittiyime) ile hastalığa karşı çare olarak bir köpek ya da köpeğin herhangi bir uzvundan yararlanılmasında benzerlik bulunmaktadır. Ayrıca tedavide köpeğin herhangi bir uzvundan yararlanılması, Kazak halkının kültür ve inanç sisteminde köpeğin kutsal sayılmasından ve köpekten medet umulmasından ileri gelmektedir. Kızıl renkli köpeğin kullanılması ise “kızıl / kırmızı nazarı kendisine çeker ve etkisini bozar” inancıyla bağlıdır.

Çocuğa nazarı değen kişinin kimliği bilinmiyorsa, köpeğin mama tasına su doldurulur. Üstüne yedi parça ekmek konulur ve köpeğe yedirilir. Köpek ekmekleri yerken “Senden başkasına şifa olsun!” denilir. Köpek ekmekleri yiyip bitirdiğinde, “Nazar haramdan uzak durur, helale gelir.” denilir ve köpeğin mama tasında kalan su temiz bir leğene boşaltılır ve vücudu yakmayacak şekilde ısıtılır. Isıtılan suyla çocuğu yıkarken “Gözün değdiyse gözün çıksın, Söztün değdiyse dilin kopsun!” şeklinde arbaw sözler söylenir (Ashirkhanova, 2019: 148).

Facebook kullanıcısı Nurlıbek JUBATHAN’ın 27 Mayıs 2020 tarihli “İttiyime” başlıklı yazısında, “it tiygen”, yani nazara gelen çocuğun tedavisinde benzeri maddelerle sağıltma örneği yer almaktadır. “1992 yılında 1,5 yaşında olan en küçük kız kardeşim aniden çok ağır hastalandı. İshali hiç kesilmiyordu. İki günde gözünün ferisi kalmayıp, neredeyse ölecek duruma gelmişti. Doktorların bütün çabalarına rağmen iyileşemedi. Annem apar topar Şalhar şehrinde yaşayan halk hekimi Suluw teyzeye götürdü. Biz de geldik. Suluw teyze çocuğa şöyle bir bakıp: “Çocuğun durumu çok kötü. İttiyime hastalığına yakalanmış. Hemen bugün ölü bir köpek bulup, köpeğin yattığı yere çocuğu yatırıp üç kez sağa sola döndürmek lazım. Yarına kalırsa çocuğu kaybedebilirsiniz.” dedi. Biz de hemen köyümüze döndük ve ölü bir köpek aramaya koyulduk. Bulamıyoruz. Kardeşimin durumu her geçen saniye kötüye gidiyordu. Gözleri açık, hiç göz kırpmadan yatıyordu. Annem ağlıyordu. Hava çok yakıcıydı. Sıcak kum ayaklarımızı yakıyordu. Karşılaştığımız adam, iki-üç gün önce köyün doğu tarafında siyah bir köpeğin ölüsünü gördüğünü söyler söylemez kardeşimi kucağıma alıp adamın tarif ettiği yöne doğru koştuk. Dediği gibi ölü bir köpek vardı. Ölü köpeği sürükleyip yerine kardeşimi yatırıp üç kez sağa sola döndürdük ve bütün elbisesini çıkarıp köpekle birlikte yaptık. Kar-

deşimi temiz bir örtüye sarıp eve getirdik. Açık olan gözleri kapanmıştı ama hiç hareket etmiyordu. Çok korktuyduk. Ama biraz sonra yanına gittiğimizde sıırsıklam ter içinde uyuyordu. 5-6 saat sonra kardeşim başını kaldırıp inlemeye başladı. Çok susamış. Çay verdik. Ishali kesildi. Kusmadı. Kardeşim ertesi gün hiçbir şey olmamış gibi oynuyordu.”

Tarafımızca yapılan alan araştırmasında ittiyme (nazar) hastalığı ile ilgili elde ettiğimiz diğer bilgiler aşağıdaki şekilde kayda geçirilmiştir.

Kaynak kişi (KK 1) Sımbat ORINBAY: - *Çocukken ben de ittiyme hastalığına yakalanmışım. Ama doktorlar bana “raşitizm” tanısını koymuş ve kısa bir zamanda öleceğimi bile söylemişlerdir. Çünkü kafamı tutamıyordum ve meme ememeyecek kadar güçsüzmişim. Ama Allah rahmet eylesin, babaannem ölü köpeğin kemiklerini kazanda kaynatıp, suyuyla beni yıkadıktan sonra iyileşmişim.*

Kaynak kişi (KK 2) Kairat ORAZBEKOV: - *Küçük çocuklar ishal olup devamlı kusarlarsa, ittiyme hastalığının belirtisidir. Bu durumda köpeğin kafatasını kaynatıp suyuyla çocuğu yıkarlarsa çocuk iyileşir.*

Kaynak kişi (KK 3) Gulsara ABİLOVA: - *İttiyme, çok tehlikeli bir hastalıktır. Oğlumuz 1 yaşındayken durmadan ishal olduğundan bir deri bir kemik kalmıştı. Doktorlardan ümit kesilince, köyde yaşayan eltimin tavsiyesiyle köpeğin kuru kafasını bulduk. Kuru kafayı altı defa kaynatıp suyunu döktük ve yedinci kez kaynatılan suyuyla oğlumuzu yıkadık. Ateşi düştüğünden olsa gerek, hemen uykuya daldı. Ayrı bir odaya yatırdık. Üç gün uyuyamayan oğlumuz böylece beş saat kimildamadan uyudu. Ara ara odasına girip nefesini yokluyoruz. Çocuk uyandığında buğday kaynatıp suyunu vermemizi söyleyen eltim, buğday suyundan başka hiçbir şey vermememizi de uyardı. Oğlum akşam uyandığında, eltimin dediği gibi buğday suyunu verdik. Allah’a şükürler olsun ki oğlumuz ertesi gün hiçbir şey olmamış gibi oynuyordu. Oğlumuz şu anda 8 yaşındadır.*

İttiyme (nazar) hastasının köpeğin yatmış olduğu yerde döndürülmesi:

Türkistan, 2019.

Terisken (arpacık) tedavisi: Gözde arpacık çıktığında, hasta iki parmağına; ortanca ve yüzük parmaklarına çapraz şekilde mavi ya da yeşil ip bağlayıp: “Teriskenim, teris tart!” (Arpacığım, ters git!) şeklinde arbav söz söyler ve sağ gözde çıkan arpacığı sol eliyle; sol gözde çıkan arpacığı ise sağ eliyle –elini başının üstünden geçirmiş şekilde– yukarı doğru çeker. Belirtilmeli ki arpacık, sağ gözde çıkarsa, ip sol el parmaklarına; sol gözde çıkarsa, ip sağ el parmaklarına bağlanmalıdır. Tedavi pratiğinin bu şekilde karşılıklı uygulanmasının nedeni ise hastalığın adıyla ilişkilidir: Kazakçada arpacık “terisken” demektir.

Qızılşa (kızamık) tedavisi: Kızamık ya da diğer bilinen adıyla kızıl hastalığına yakalanan çocuklara kırmızı renkli giysi giydirilir ya da hasta çocuk yaşlı birinin kırmızı renkli donuyla sarılırdı. Ayrıca karantina amaçlı evin girişi kapısının koluna eski dönem-

lerde beyaz bez, sonraki dönemlerde ise kırmızı bez bağlanırdı. Kapı koluna bezin bağlanması evde bulaşıcı hastalık olduğuna işarettir. Bu şekilde diğer sağlıklı kişileri, bulaşıcı hastalıktan korumuşlardır. Eğer çocuk kızamık hastalığından kurtulamayıp ölürse, seyyar satıcılardan kırmızı biber satın alınıp tohumu ekilir ve biber evin bir köşesine asılırdı.

Esekjem (kurdeşen) tedavisi: Deride kabarıklıklar, kızarma ve kaşınma gibi belirtilerle kendini gösteren deri hastalığına Kazakçada *esekjem* (eşekyemi: kurdeşen) denir. Tıp dilinde *ürtiker* olarak bilinir. Vücudunda esekjem (kurdeşen) beliren kadınlar elbisesinin eteğine yem koyar ve erkek eşeğe yedirir; erkekler ise gömleğin alt kenarına yem koyar ve dişi eşeğe yedirir (Kanapiyaulı, 1995: 53). Tedavinin bu şekilde uygulanması hastalığın adıyla ilgilidir: Esekjem ve eşeğe yem yedirmek.

Boğaz tedavisi: Günümüzde unutulmuş olan benzeri benzer ile sağaltma pratiklerinden biri de boğazı ağrıyan hastayı kurdun soluk borusuyla tedavi etme pratiğidir. Kurdun kurutulmuş olan soluk borusuna su doldurulur ve hastaya içirilmiştir. Boğaz ile soluk borusu arasında benzerlik olduğundan rahatsızlığın geçeceğine inanılmıştır (Orazakov, 1989: 62).

Küydirdi (şarbon) tedavisi: Halkbilimci Ä. Divayev'in verdiği bilgilere göre eski dönemlerde emçiler şarbon yarasına kızdırılmış olan çivi ya da demir basmış ve bu şekilde yaraya karşı çözüm üretmişlerdir (Divayev, 1992: 144). Halk arasında *dalak yanığı* ve *karakabarcık*, tıp literatüründe ise *bacillus anthracis* olarak bilinen şarbon yarasının bu şekilde tedavi edilmesinde de benzeri benzer ile tedavi etme pratiği uygulanmıştır. Çünkü şarbon yarasının Kazakça karşılığı *küydirdi jarası* (yakıcı yara) ki canı yakan yara kızgın bir demir ya da çivi ile yakılarak yok edilmeye çalışılmıştır.

Awızdıq (perleş) tedavisi: Kavun ve karpuz tüketmekten dudak kenarlarının çatlamasına *awızdıq* (perleş) denir. *Awızdıq* belirtildiğinde atın *awızdığı* ile (gem) hastanın dudak kenarları sürtülür. Bu pratik, ayrıca halk dilinde *gemleme* olarak bilinen ağız mukozası yangını (stomatit) rahatsızlığında da uygulanır. Gemlemesi olan hastaların ağzı üç gün boyunca her sabah at gemiyle sürtülür KK 4.

Awızdıq (perleş) yarasını tedavi pratiği: Türkistan, 2019.

Sonuç

Yaptığımız araştırmalar ve elde ettiğimiz bilgilere dayanarak gözlemlenen uygulama ve pratiklerin büyük çoğunluğu eski Türk inançlarının Kazakistan'da bütün canlılığıyla yaşamakta olduğunu göstermiştir. *Şimkentli* bir kadın emcinin hastalıkları yu-murtaya transfer etmesi *göçürme pratiğinin*; Yesevi Türbesi çevresindeki ağaçlara ziya-

ret edenler tarafından beyaz bir kumaş parçasının bağlanması *ağaç kültürünün*; kötü ruhlarından arındırmak amacıyla evin ya da hastanın üzerlik veya ardıç otuyla tütsülenmesi *ateş kültürünün*; akciğer hastalıklarının hayvan akciğeriyle tedavi edilmesi animizme dayalı büyüsel bir yöntem olan *benzeri benzer ile sağaltma* pratiklerinin devamıdır. Ancak bu inanç ve pratiklerin tamamıyla asli şeklini koruduğu söylenemez. Tespit edilen sağaltma pratikleri zaman içerisinde çeşitli sebeplerle değişikliklere uğramakla birlikte İslami inançlarla kaynaşmış bulunmaktadır. Yeni dini kabul eden toplum, kültürel olarak aldığı sembolleri ve kabul ettiği amentüyü binlerce yıllık yeryüzü tecrübesi ve gündelik yaşam pratiğinde yeniden yorumlayarak içselleştirir (Çobanoğlu, 2018: 15).

Kazakistan'ın bağımsızlığından sonra Kazak Halk Hekimliğinin korunması, geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması doğrultusunda 1991 yılında “Kazakistan Halk Hekimleri Derneği” kurulmuştur. Derneğin kurulmasıyla Sovyet Döneminde uygulanan politika, yasak ve baskılarla unutturulmaya çalışılan halk hekimliği yeniden gün ışığına çıkarılmaya başladı. O günden bugüne 30 yıl içerisinde Kazak halk hekimliği epey yol kat etmiş ve büyük rağbet görmektedir. Ayrıca konu üzerine yapılan alan araştırması sırasında Kazakistan'ın hemen her yöresinde hastalıklardan korunma ve hastalıkları tedavi yöntemlerinin daha çok animistik, yani dinsel ve büyüsel ağırlıklı olduğu gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra özellikle kırsal kesimlerinde bütün canlılığıyla yaşamakta olan halk hekimliği ülkemizde modern tıbbın gelişmesiyle ve Sovyet rejiminin yasaklamasından dolayı eski halk inanışları azalsa bile halk arasında nesilden nesle aktarılan bilgiler unutulmamıştır. Özellikle ittiyme (nazar), qağındı (erşik), jin soğuw (cin çarpması, delirme) gibi kötü ruhlardan kaynaklanan hastalıkların tedavisinde, çarenin bilimsel tıpta değil, daha çok halk hekimliğinde arandığı saptanmıştır. Alan çalışmasında rastladığımız bilgilere göre halk modern tıbbın yanı sıra ocaklar ve halk hekimlerinin yardımıyla iyileşeceğine inanırlar.

Özetlemek gerekirse, geçmişten günümüze dek uzanan halk hekimliği adı verilen sağlık yöntemleri doğrudan doğaüstü güçlerle ilişkilidir. Yine kültürden kültüre farklılıklar olsa bile, geleneksel halk hekimliği alanı hastalıkların tedavisinde büyü ve din temel alanı çerçevesinde iş görmektedir. Kökeninde büyü-dinsel algının etkisini yoğun olarak gözlemlediğimiz bu tedavi yöntemlerindeki bilgi ve pratikler zamanla değişebilir, bazıları işlevini yitirdiği zaman yok olabilir. Ancak halka ait tedavi yöntemlerinin kültürün bir parçası olarak yeniden üretilerek varlığını sürdüreceği ve halk tıbbının gelecek nesillerde de insan toplumsallığının bir ürünü olarak var olacağı söylenebilir.

NOTLAR

1. Zaresi uçmak-çok korkmak <https://sozdikqor.kz/search?q=Зәресі%20ұштығы>.

KAYNAK KİŞİLER

- K.K.1: Sımbat ORINBAY, 40 yaşında, Türkistan'da yaşıyor, üniversite mezunu (Görüşme yılı 2019)
K.K.2: Kairat ORAZBEKOV, 45 yaşında, Aтирау'da yaşıyor, memur (Görüşme yılı 2019)
K.K.3: Gulsara ABİLOVA, 52 yaşında, Arıs'ta yaşıyor, meslek okul mezunu (Görüşme yılı 2019)
K.K.4: Nurgül BEKKALÍ, 71 yaşında, Maydantal köyü, emekli (Görüşme yılı 2019)
K.K.5: Rauza Kosemgali, 69 yaşında, Kulsarı şehri, emekli (Görüşme yılı 2019)

KAYNAKÇA

- Abilkasimov, Bolatjan. *Telqoñır*. Almatı: Atamura Basımevi, 1993.
Aldaşev, Ahmet ve Älimhanov, Juldızbek. *Qazaqtıñ Halıq Meditsinasınıñ Qupıyası*. Almatı: Kazakistan Basımevi, 1992.
Anatilde, İdoyaga Molina. “The Evil Eye as a Folk Disease and its Argentine and İbero-American Historical Eđplanatory Frame”. *Western Folklore* C. 75, S. 1, (2016): 5-32
Ashirkhanova, Karlygash. *Kazakistan'da Halk Hekimliği*. Yayımlanmamış doktora tezi. Niğde: Ömer Halisdemir Üniversitesi, 2019.

- Bahlul, Abdulla. *Azerbaycanskiy obryadoviy folklor i ego poetika*. Baku: yy, 1990.
- Boratav, Pertev Naili. *100 Soruda Türk Folkloru*. Ankara: BilgeSu, 2013.
- Çobanoğlu, Özkul (2018). "Kazak Halk Kültüründe "Kam"dan "Baksı" ve "Emçi"ye Dönüşümler". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6 (15), 1-9.
- Divayev, Âbübekir. *Tartuw*. Almatı: Jazuşşı Bassımevi, 1992.
- Frazer, James G. (1992). *Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökenleri II*. (Çev. Mehmet H. Doğan). İstanbul: Payel Yaymevi.
- <https://www.facebook.com/profile.php?id=100001253564224>. Jubathan, Nurlıbek. "İttiyme". (27 Mayıs 2020). 09 Haziran 2020.
- Kaşabayeva, Bibiziya. *Orta Aziya Halıqtarınıñ Tarihi men Etnografyası*. Almatı: Kazak Üniversitesi Matbaası, 2017.
- Kanapiyaulı, Mahmut. *Qazaqtıñ Halıq Emi*. Almatı: Öner Basımevi, 1995.
- Kaskabasov, Seyit. *Qazaqtıñ Etnografyalık Kategoriyalar, Uğımdar men Ataularınıñ Düsturli Juyesi. Ensiklopedi*. Almatı: DPS Basımevi, 2012. C 2
- Köse, Nerin. "Kazakların Halk Hekimliğiyle İlgili Bazı Pratikler Hakkında". *Türk Kültürü*. Kış-Bahar 475-476, (2002): 677-686.
- Omarbekov, Talas. *Ortalıq Aziya Köşpelileri Örkényetiniñ Tarihi-2*. Almatı: Kazak Üniversitesi Matbaası, 2015.
- Orazakov, Estöre. *Qazaq Halıq Meditsinası*. Almatı: Ğılım Basımevi, 1989.
- Saduakas, Esimbay. *Tağılmğa Tağzım*. Almatı: Däwir Basımevi, 2014.
- Şulembayev, Qatırşat. *Tawıpsıldik Degen Ne?*. Almatı: Qazaqstan Basımevi, 1978.
- Tohtabay, Ahmet ve Seyitkulova, Janna. *Tört Tüliktiñ Qasıyeti*. Almatı: Ğılım Basımevi, 2005.
- Vasilyev, Aleksandr. *Narodniye sposoby Vraçevaniya u Kirgiz Turgayskoy Oblasti*. Turgay: Oblastnaya Yaymevi, 1902.